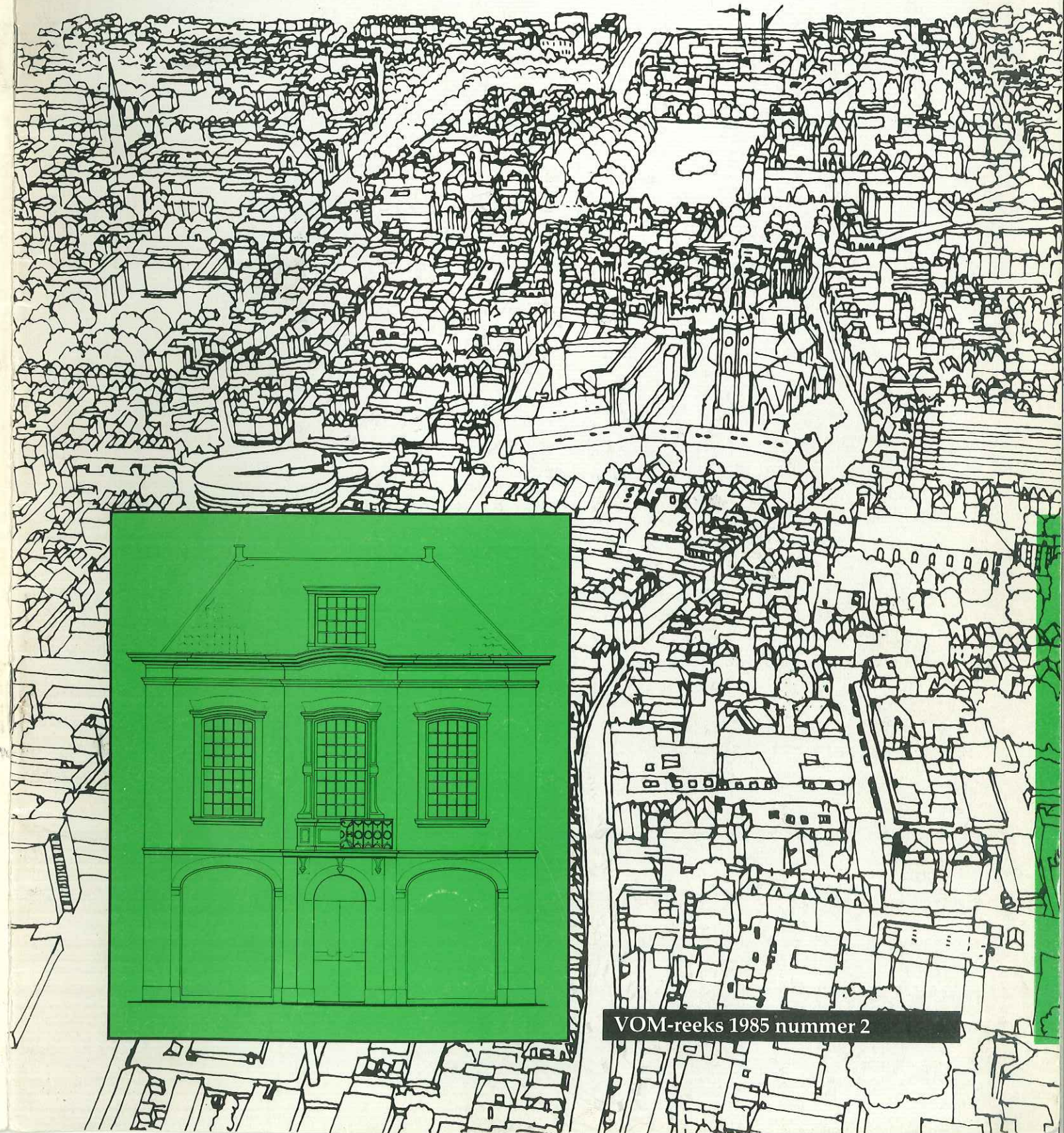

De voormalige Hoofdwacht

De restauratie van Buitenhof 19 te 's-Gravenhage

De voormalige Hoofdwacht

E

De restauratie van Buitenhof 19 te 's-Gravenhage

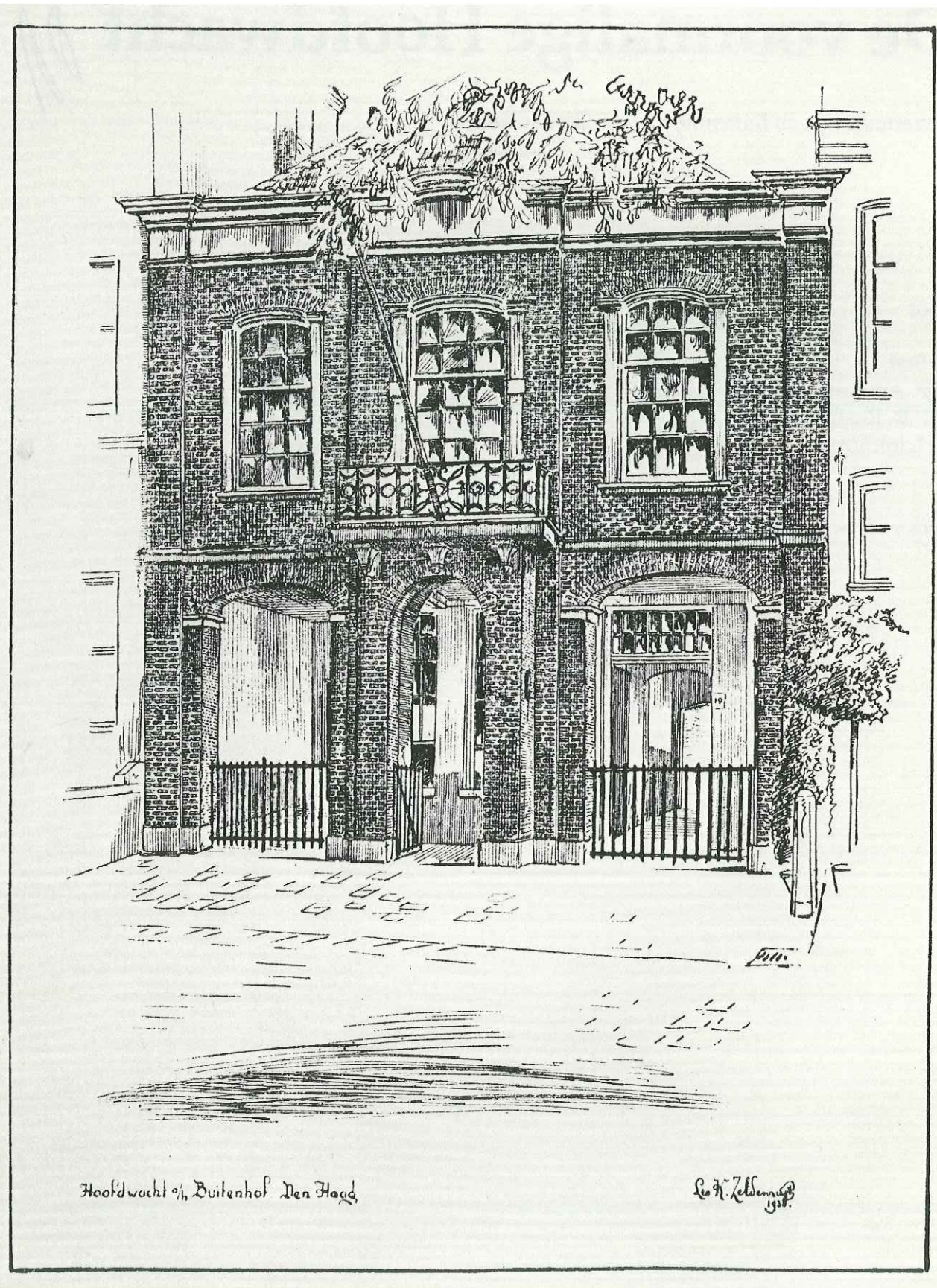
door

C. Stal
H.F. Ambachtsheer
H.P.R. Rosenberg
G. Lankhorst

onder redactie van H.F. Ambachtsheer

VOM-reeks 1985 nummer 2

Gemeente 's-Gravenhage, Afdeling Verkeer en Vervoer, Openbare Werken en Monumentenzorg (VOM)

1. Pentekening uit 1938 van de Hoofdwacht door L.K. Zeldenrust.

Voorwoord

Dit deeltje in de VOM-reeks verschijnt ter gelegenheid van de restauratie van een beschermd monument: het pand Buitenhof 19. De vraag zou gesteld kunnen worden waarom een publicatie naar aanleiding van de restauratie van één enkel pand.

De reden hiervan ligt besloten in het feit, dat dit monument een bijzondere geschiedenis kent en gelegen is op een belangrijke plek in de stad. Zoals te lezen is in dit boekje gaat achter het sobere uiterlijk van dit pand een rijke historie schuil. Ik noem maar het begrip 'Hoofdwacht'.

Ook de ligging van dit pand aan het Buitenhof, één van de mooiste stedelijke ruimten van 's-Gravenhage maakt deze restauratie tot een bijzondere gebeurtenis. De achtergronden worden door de diverse betrokkenen bij de restauratie uitvoerig belicht.

Ik wil daar in dit voorwoord nog dit aan toevoegen.

Restaureren van monumenten en beeldbepalende panden is mijns inziens een noodzakelijk gebeuren om de geschiedenis van onze stad en de toekomst van het architectuur-historisch erfgoed veilig te stellen. Sinds enkele jaren wordt door het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg een actief beleid gevoerd om het aantal restauraties zo hoog mogelijk op te voeren.

De gemeente 's-Gravenhage laat zich als eigenaar van talrijke monumentale panden zeker niet onbetuigd.

In het geval van Buitenhof 19 is de opdrachtgever een particulier, de heer Henczl.

Voor een actief monumentenbeleid is het onontbeerlijk, dat het particulier initiatief volop meedoet om de noodzakelijke restauraties te realiseren. De taak van de gemeentelijke overheid hierbij is het, door het verlenen van subsidies, het geven van adviezen e.d., scheppen van de voorwaarden hiertoe. Waartoe dit soort co-producties leidt mag blijken uit het resultaat van de restauratie-inspanningen ten behoeve van dit monument.

Dat een monument een beeldbepalende functie in de stedelijke ruimte speelt mag duidelijk zijn. Maar ook de kwaliteit van deze ruimte, zoals het Buitenhof, heeft haar invloed op de beleving van de gebouwde omgeving. Ik doel hierbij op de onlangs gereed gekomen herinrichting van het Buitenhof. Een omgeving, die in ruime mate bijdraagt aan de beleving van de historische bebouwing aan het Buitenhof. In dit verband mag bijvoorbeeld het 100-jarige Passage-complex zeker niet onvermeld blijven.

Naar mijn mening is hiermee aangetoond, dat voor het welslagen van een monumentenbeleid een optimale samenwerking nodig is tussen particulieren en de gemeente. Ook mag duidelijk zijn dat de monumentenzorg in een bredere context gezien moet worden.

Monumentenzorg is een specifieke invalshoek van het ruimtelijk ordeningsbeleid en maakt daar volledig deel van uit.

Tenslotte wil ik dit projekt tot voorbeeld stellen en hoop dat in de komende jaren zich nog talrijke gelegenheden voordoen, die zich zo positief kenmerken als in het geval van de restauratie van het monument Buitenhof 19.

Stad en eigenaar zullen daar veel plezier aan beleven.

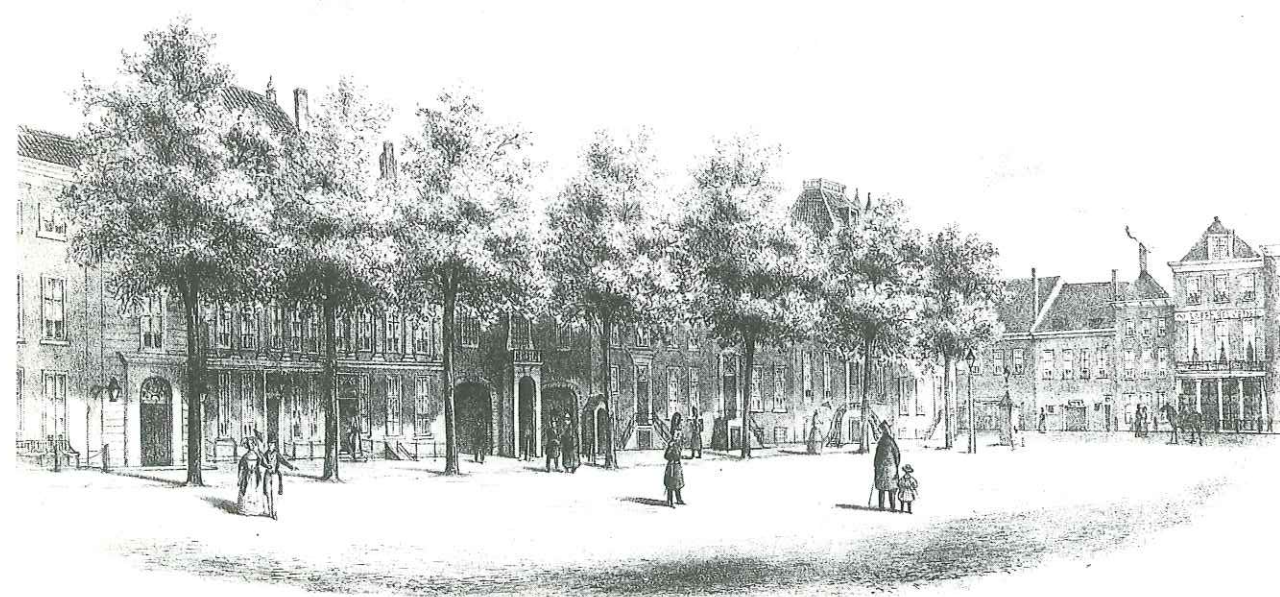
Mr. C.J. Nyqvist
Wethouder Ruimtelijke Ordening,
Verkeer en Vervoer

1985.1000

uitgave Gemeente 's-Gravenhage, Afdeling Verkeer en Vervoer, Openbare Werken en Monumentenzorg
produktie Bureau Monumentenzorg
vormgeving Philip Koring
druk Gemeentedrukkerij van 's-Gravenhage

Inhoud

Hoofdstuk 1	Grepen uit de geschiedenis van de voormalige Hoofdwacht door C. Stal (Gemeentearchief van 's-Gravenhage) en ir. H.F. Ambachtsheer (Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage)	7
Hoofdstuk 2	De juridische lotgevallen van een monument door ir. H.F. Ambachtsheer (Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage)	13
Hoofdstuk 3	Buitenhof 19, architectuur-historisch gezien door drs. H.P.R. Rosenberg (Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage)	15
Hoofdstuk 4	Het restauratieplan door G. Lankhorst, architect HBO BNA	19

DE HOOFDWACHT.
Gezigt op het Buitenhof.

DE FONTEIN DE SANDE.
Van de la Com. Extencure

2. Gezichten in en om 's Gravenhage, 1844, Litho gedrukt en uitgegeven bij A.P. van Langenhuijsen.

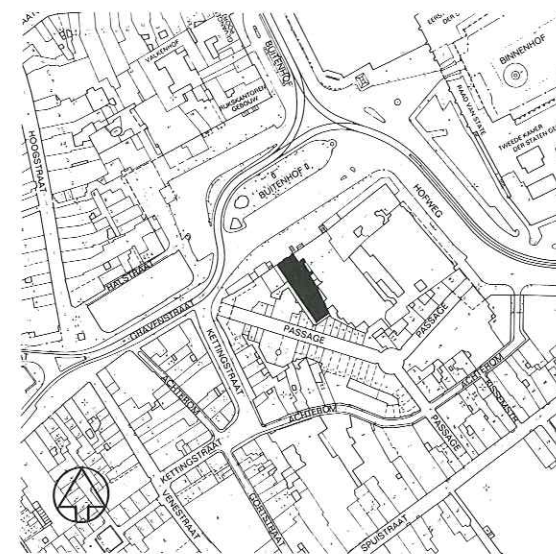
3. Detail van een gravure door Daniël Marot uit 1686.

1. Grepen uit de geschiedenis van de voormalige Hoofdwacht

Het heeft nogal wat voeten in de aarde gehad voor de Hoofdwacht in 1966 zijn plaats op de rijkslijst van beschermde monumenten kreeg en kon behouden. De toenmalige eigenaar had sloopplannen en voerde in zijn beroep op de Kroon ondermeer aan dat het pand in feite geen enkele historische waarde zou bezitten. Dat het pand een aantal eeuwen lang een zelfde, duidelijk herkenbare openbare functie heeft gekend, werd hierbij blijkbaar vergeten.

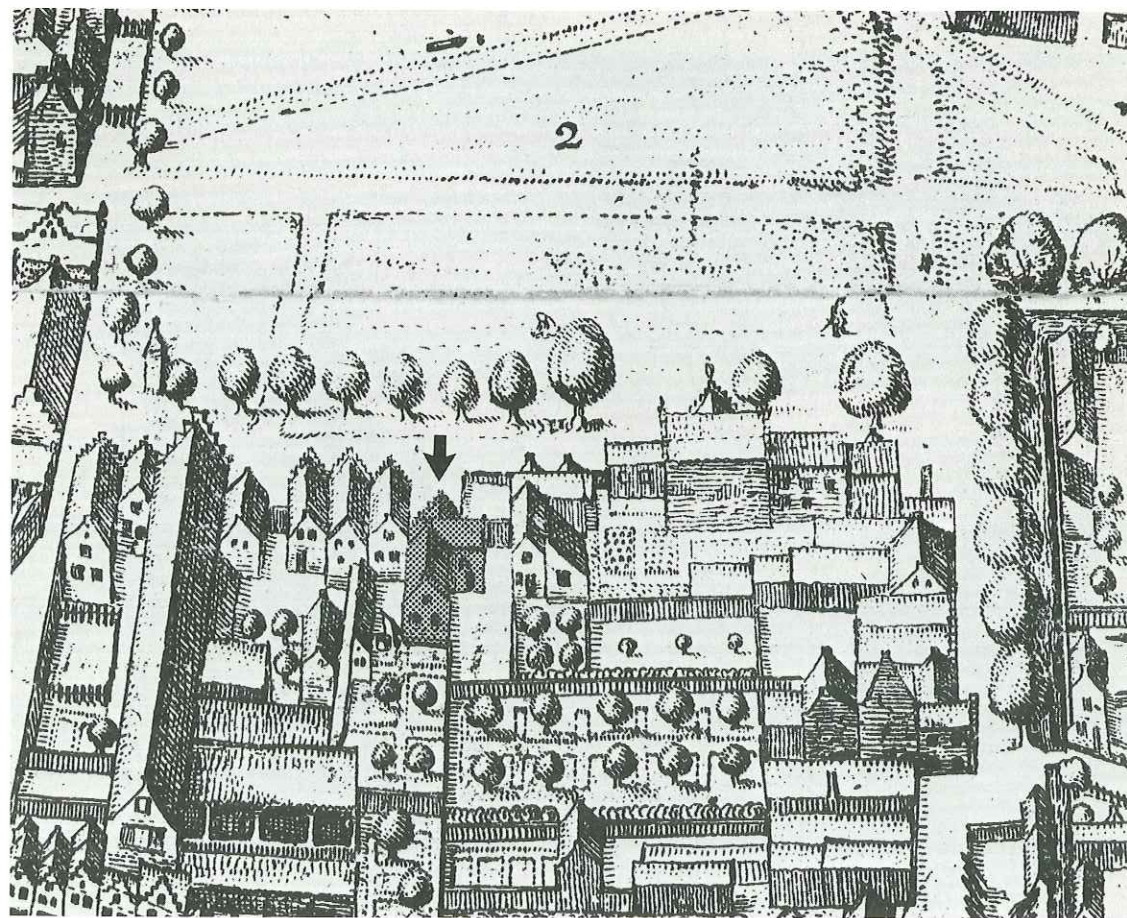
De geschiedenis gaat terug tot 1549. In dat jaar werd op initiatief van Floris Gerritsz. op dit, toen nog nauwelijks, bebouwde deel van het Buitenhof een stal gebouwd. Floris Gerritsz. was hoefsmid bij het Hof van Holland en had mogelijk behoefte aan een behoorlijke werkplaats. Een ander motief kan zijn geweest, dat Floris, naast zijn werk voor het Hof, ook voor eigen rekening werkte en daarvoor de nodige accommodatie ontbeerde.

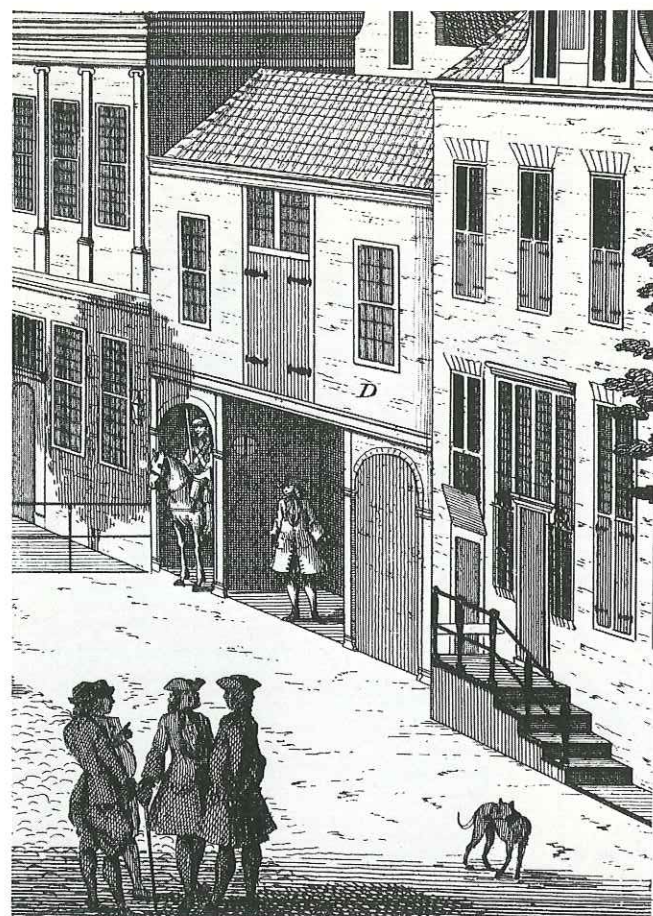
Voor de Grafelijkheidsrekenkamer, die aan Floris toestemming diende te verlenen, woog het nut, dat de stal voor de overheid kon hebben, echter het zwaarst. Het Buitenhof behoorde immers, evenals het Binnenhof, tot de Hofgrond en was eigendom van de Grafelijkheid. De hoefsmid kreeg de toestemming dan ook op enkele duidelijke voorwaarden. De stal, die hij op eigen kosten zou laten bouwen, mocht hij slechts gebruiken zolang hij de functie van Hofsmid zou blijven uitoefenen. Daarna zou de stal door de Grafelijkheid worden overgenomen tegen vergoeding van de bouwkosten. Deze werden vooraf bepaald op honderd caroliguldens. Bovendien zou de stal steeds

4. Situatie Buitenhof 19.

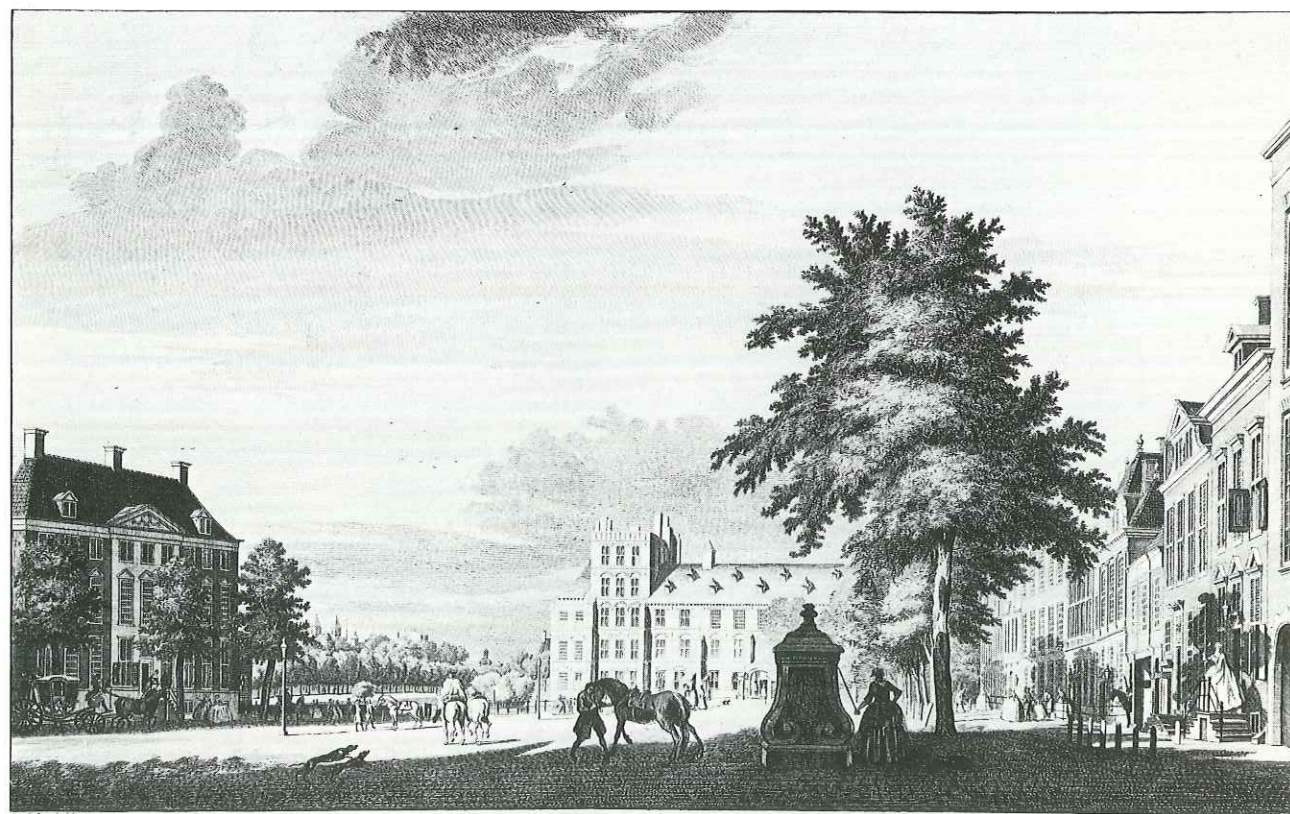
5. Detail van de kaart van Bos en Van Harn uit 1616. De bebouwing ter plaatse van het huidige perceel Buitenhof 19 is met een pijl aangegeven.

6. Detail van een ets ± 1745, door Hendrik de Leth in de Visser, Amsterdam.

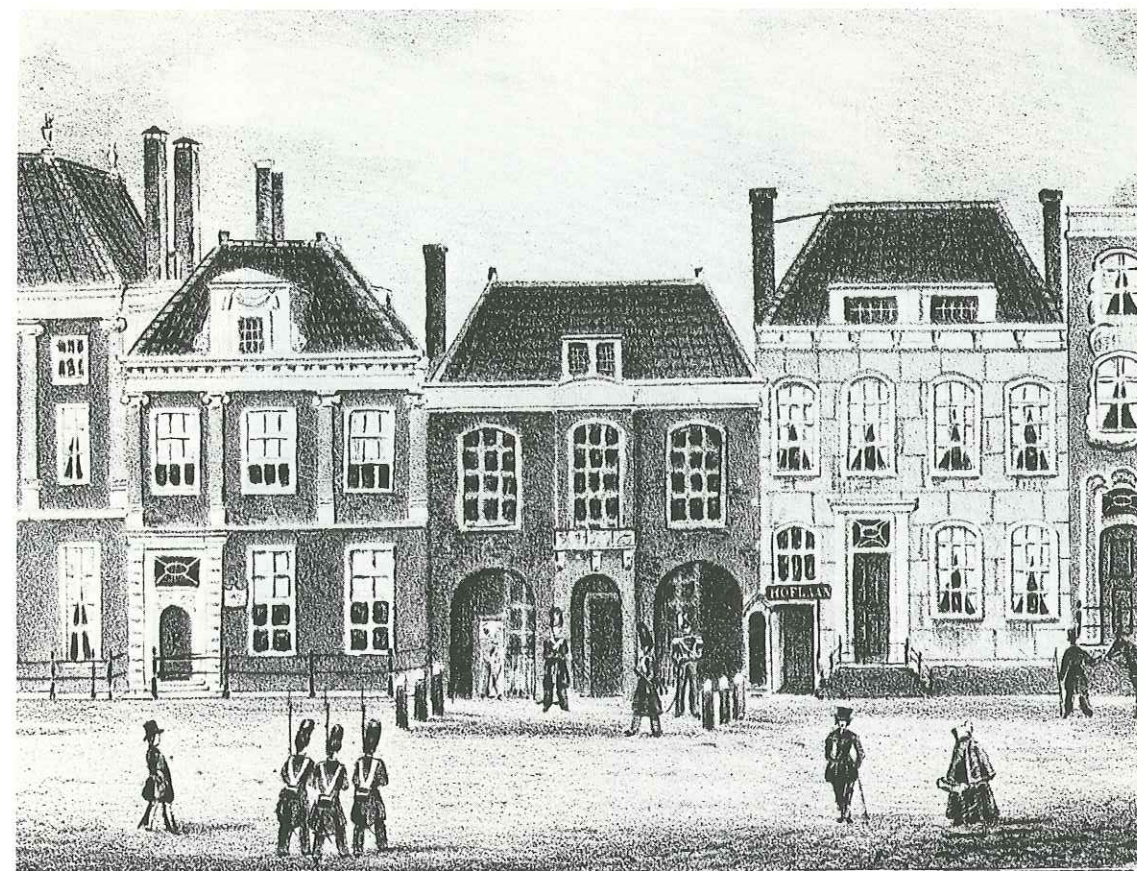
7. 'Gezicht van het Buytenhof' door Cornelis Pronk uit de 18de eeuw.

GEZICHT van het BUYTENHOF
in 's GRAVENHAGE.

VUE de la COUR EXTERIEURE
à la HAYE.

beschikbaar moeten zijn als vorstelijke personen – prins, stadhouder, koning of keizer – 's-Gravenhage zouden aandoen met hun ruitergevolg. Waarschijnlijk kwam het door de verwarde omstandigheden in het begin van de Tachtigjarige Oorlog, dat deze bepalingen niet precies werden nageleefd, toen Floris Gerritsz. kwam te overlijden. Op 18 augustus 1574 deed zijn weduwe, Maritgen Jansdr. van Streijen het gebruiksrecht van de stal namelijk over aan een andere hoefsmid, Aert Jansz., die er een schuldbrief van honderd caroliguldens voor betaalde. Vermoedelijk raakte de stal echter al voor 1591 in handen van de overheid. Want als de spoormaker Guldemont in dat jaar toestemming krijgt om op het erf erachter een woning te bouwen, wordt expliciet gesproken van 'de kleine stalling' en dat lijkt er op te wijzen, dat deze stal dan al deel uitmaakt van de reeks grotere en kleinere stallen, die de Grafelijkheid op en rond het Buitenhof bezat. Er waren toen twee stallen ter hoogte van de huidige Kettingstraat, één meer aan de kant van de tegenwoordige Hofweg en tenslotte één op het Buitenhof zelf, ter plaatse van de Hoofdwacht. In ieder geval blijkt de stal aan het Buitenhof in 1601 gebruikt te worden door stadhouder Prins Maurits, die dan behalve de vier genoemde stallen ook nog een nabij gelegen manege of pikeurschuur tot zijn beschikking heeft. De stal aan het Buitenhof bleef voorlopig in gebruik bij de stadhouderlijke familie, want het gebouwtje diende in 1641 voor de rijtuigen en paarden van Amalia van Solms.

8. De Hoofdwacht in de 19de eeuw, litho door de gebroeders Van Lier uit 1839/40.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw kreeg het gebouwtje echter een bestemming, die het tot in de laatste wereldoorlog zou blijven behouden, namelijk die van militair wachthuis. Behalve de schout en zijn rakkers hadden toen ook de in 's-Gravenhage gelegerde garnizoenen een taak op het gebied van de openbare orde. De infanterie had een wachtpost op het Binnenhof. Dat de ruitery een standplaats in één van de stallen op en om het Buitenhof kreeg lag daarbij voor de hand. De zeventiende-eeuwse dichter Jacob van der Does wijdt er opgetogen woorden aan:

*'Hier is de Ruyter-wacht en hier wordt alle dagen
Bij Somertijt wanneer 't vijf uyren is geslagen
Bij winter als de klock drie uyren heeft geseyt
Een bende Ruyteren seer heerlijk opgeleyt'.*

Het gebouw zelf was in het begin van de zeventiende eeuw nog klein van omvang. Het lag een flink stuk achter de toen tot stand gekomen rooilijn, zoals bijvoorbeeld duidelijk is te zien op de kaart van Bos en Van Harn uit 1616. (afb. 5). Het achtererf werd trouwens nog in beslag genomen door het huis van de spoormaker Guldemont. Op een gravure van Daniël Marot uit 1686 (afb. 3) is wat meer te zien van de voorzijde, die bekroond werd met een sierlijke topgevel. Op het voorerf stond een wachthok aangebouwd. Een kleine eeuw later blijkt het voorerf van, wat toen al de Hoofdwacht wordt genoemd, echter geheel in beslag genomen te worden door een voorbouw, die al enige gelijkenis vertoont met de voorgevel, zoals wij die nu kennen: een driedeling op de begane grond met twee getoogde openingen aan de zijkanen (afb. 6). De

gevel ter hoogte van de eerste verdieping ziet er bepaald niet elegant uit en heeft nog het meeste weg van een stalgebouw. In de achttiende eeuw kreeg de voorbouw heel wat meer allure: de prent van Cornelis Pronk (afb. 7) toont nu een gelede gevel met statige raampartijen en een middenrisaliet, aspecten, die ook nu nog het pand kenmerken. Van de sierlijke welving van de kroonlijst en vensters is niets te bespeuren, maar het is natuurlijk mogelijk, dat Pronk deze elementen bij het maken van zijn prent verwaarloosd heeft. Later, op een negentiende eeuwse prent (afb. 8), zien wij voor het eerst het balkon ter hoogte van het middelste raam van de verdieping. Er zijn aanwijzingen dat gedurende enige tijd onder dat balkon nog een voorbouw heeft gestaan die de functie van schildwachthuis vervulde. Deze voorbouw verdwijnt in ieder geval in 1879. In dat jaar ondergaat de Hoofdwacht een grondige verbouwing. Geen overbodige luxe als wij mogen afdaan op de, van walging getuigende, kritiek, die de Nederlandsche Kunstbode in mei 1879 uitte, onder de titel 'De uiterste grens van het leelijke'. De Kunstbode kon voor het gebouw met zijn 'vuile, vieze, grauwe en blauwe, onmogelijke gevel', dat in bijvoorbeeld de kermistijd veel te klein en ongeschikt voor zijn doel bleek te zijn, maar één oplossing bedenken: de slopershamer.

9. Aflossing van de wacht in juli 1933.

10. De Hoofdwacht als politiebureau op 13 augustus 1941.

Gevolg van deze kritiek of alleen maar toeval, in juli van dat jaar geeft de Minister van Oorlog machtiging voor een verbouwing, waardoor het pand een aanzienlijk groter aantal manschappen zal kunnen herbergen dan voorheen. Tot dan bestond de parterre louter uit één enkele wachtruimte, binnen de muren van het oude zeventiende-eeuwse deel (Zie afb. 13 op blz 14). De verbouwing overwelfde slechts een open voorportaal, terwijl zich achter het wachtlokaal een lange paardestal bevond, die inmiddels de plaats had ingenomen van het laatziende-eeuwse huis van de spoormaker Guldemont. Het grootste deel van de stallen wordt nu verbouwd tot wachtlokaal, terwijl de oude wachtruimte deels in een verblijf voor onderofficieren wordt getransformeerd. De nieuwe grootschaligheid uit zich voorts in een indrukwekkende reeks toiletten. Op de verdieping komt het bureau voor de commandant. (zie afb. 15 op blz 16).

De Hoofdwacht was in deze tijd ook de thuisbasis voor de militairen, die de wacht hielden bij de verschillende paleizen, die 's-Gravenhage telde. De aflossing van de wacht trok dan ook op het Buitenhof veel bekijks. In 1900 kreeg

de Hoofdwacht een meer administratieve bestemming. De begane grond werd verbouwd tot woning, terwijl op de verdieping de burelen van de Plaatselijke Commandant en van de Commandant van het XXXIIste Landweerdistrict werden ingericht. Desondanks is het pand na de Spoorwegstaking van 1903 weer als wachtpost gebruikt. (afb. 9).

Een totaal nieuwe, maar wel verwante bestemming kreeg de Hoofdwacht in 1941, als het pand door de Haagse politie wordt betrokken. (afb. 10). Het bureau, dat de binnenstadspolitie tot dan toe in de Prinssestraat gebruikte, moest worden ontruimd ten behoeve van de brandweer, die in opdracht van de rijksoverheid een reorganisatie onderging. Het eeuwenoude pand was in feite volkomen ongeschikt om als politiebureau voor een binnenstadscorps, dat in 1945 al 180 man telde, dienst te doen. Het ruimtegebrek was groot, zowel voor de agenten als voor hun, in het woelige centrum opgepakte, arrestanten. Tien jaar na de Tweede Wereldoorlog werden er dan ook al plannen gemaakt voor een nieuwe behuizing. Op 8 juli 1963 verhuisde het corps tenslotte naar een gloednieuw kantoor in de Jan Hendrikstraat.

Over een nieuwe bestemming van de voormalige Hoofdwacht bestond grote onzekerheid. Zo werden er plannen gelanceerd er een officiersmess in te richten of een kantoor voor de Koninklijke Marechaussee. Na een leegstand van ruim twee jaar besloot het Rijk het pand tenslotte van de hand te doen. In 1965 werd het pand eigendom van de makelaar en handelaar in onroerend goed, de heer H.W.M. Hilders. Zowel zijn verkoop- als sloopplannen strandden echter (zie voor het juridische steekspel rond dit object hoofdstuk 2).

In 1967 werd in het pand een tapijthandel gevestigd, waarna in 1968 de heer Van Bakergem er een winkel in stijlmeubelen en verlichting begon. (afb. 11). Tevens werd de verdieping in gebruik genomen door het gezin Van Bakergem, dat er tot in 1972 woonde. In 1973 trad de heer Henczl toe tot het bedrijf, dat hij, na de dood van de heer Van Bakergem in 1978, voortzette. Ook de familie Henczl woonde enkele jaren in de bovenwoning, maar verliet deze woning in 1982 aangezien de bouwkundige staat van het pand al veel te wensen overliet en er ook nauwelijks sprake was van een woning, die voldeed aan de meest elementaire eisen op het gebied van het wooncomfort.

In 1983 kocht de heer Henczl het pand en legde de eerste contacten met de gemeente 's-Gravenhage om te komen tot een algehele restauratie c.q. woningverbetering. De financiering van het project werd mede mogelijk gemaakt door subsidies, verleend door het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (in het kader van de zogenaamde 'Extra Werkgelegenheidsgelden 1984-1985') en de Provincie Zuid-Holland.

Op 1 mei 1985 ging de restauratie van start.

11. De Hoofdwacht als winkel met bovenwoning.

12. De Hoofdwacht in moeilijke tijden.

2. De juridische lotgevallen van een monument

In de jurisprudentie met betrekking tot de Monumentenwet neemt het geval Buitenhof 19 een bijzondere plaats in. Op 31 mei 1966 bracht de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de toenmalige eigenaar van het pand op de hoogte van het feit, dat zijn bezit geplaatst was op de vastgestelde lijst van beschermde monumenten. Dit betekende, ondermeer, dat het verboden was het monument, zonder vergunning van de Minister van C.R.M. af te breken of te wijzigen. De Monumentenwet bepaalt, dat belanghebbenden tegen, onder andere, de beslissing van de Minister van C.R.M. bij de Kroon in beroep kunnen gaan. Aangezien de eigenaar van het pand destijds sloop- en nieuwbouwplannen had, ging hij op 21 juni 1966 bij de Kroon in beroep. Hij voerde daarbij ondermeer aan, dat:

- het pand uit het oogpunt van kunst niet zodanig was, dat het pand voor het nageslacht diende te worden behouden;
- het pand eerder lelijk dan mooi was;
- het pand sedert de bestemming Militaire Hoofdwacht vaak inwendig was verbouwd en aangebouwd, zodat van de oorspronkelijke vorm niet veel meer over was;
- het pand niet meer in het karakter van het Buitenhof paste;
- het pand praktisch niet meer was te gebruiken;
- het pand uitgewoond was en dat de restauratiekosten voor een particuliere eigenaar niet te dragen waren;
- hij nieuwbouwplannen had en er iets 'beters' voor in de plaats wenste te bouwen.

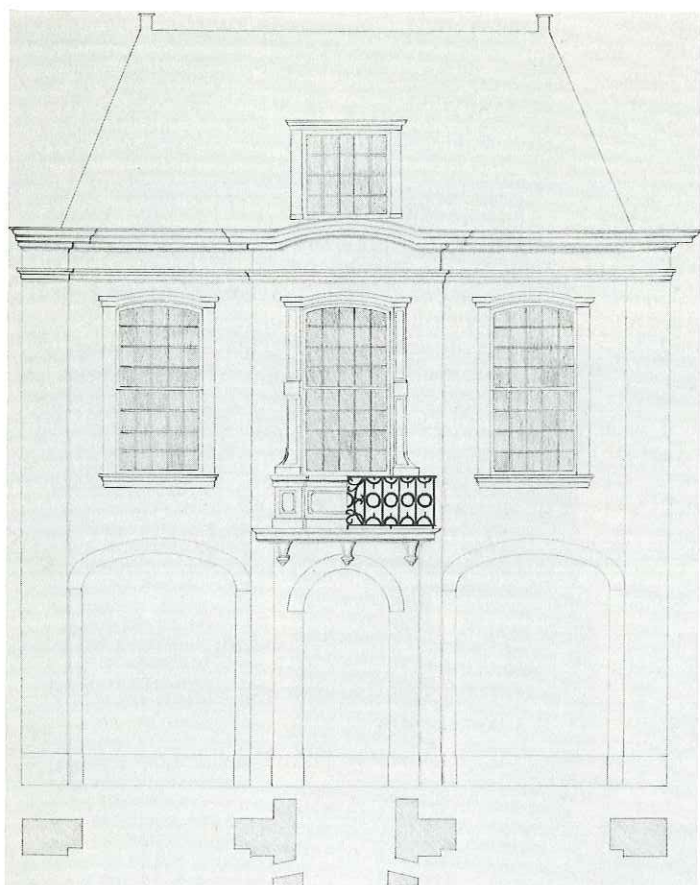
Bijna tien jaar later deed de Kroon uitspraak in deze beroepszaak (Koninklijk Besluit nr. 98 van 30 januari 1976, Staatsblad 92). De uitspraak kwam er kortweg op neer, dat in de afweging de 'volkskundige en oudheidkundige waarde' van het pand dienden te prevaleren boven het belang van de appellant. Het beroep werd aldus ongegrond verklaard. Het bijzondere in dit geval is echter, dat het besluit van de Kroon het eerste contraire besluit is in een beroepszaak ingevolge de Monumentenwet. Uit het Koninklijk Besluit blijkt dit niet, maar uit de uitgebreide correspondentie uit de jaren 1973-1975, die tussen de Minister van C.R.M. en de Raad van State (Afdeling voor de Geschillen van Bestuur) werd gevoerd blijkt, dat de meningen omtrent de afdoening van het beroep haaks op elkaar stonden. De Raad van State was van mening, dat het object te zeer verbouwd en uitgebroken was en adviseerde het beroep gegrond te verklaren. De Minister van C.R.M. wenste het pand te handhaven op de monumentenlijst. Uit het bovenstaande is gebleken, dat het Koninklijk Besluit anders uitviel dan de Raad van State adviseerde en er aldus een zogenaamd contrair besluit werd genomen.

Uiteraard trachtte de eigenaar nog een andere weg te benutten om zijn plannen uit te voeren en vroeg, op grond van de Monumentenwet (artikel 14), in 1967 een sloopvergunning aan voor het pand. De Minister van C.R.M. weigerde, mede op advies van Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage, om kunsthistorische en historische redenen de sloopvergunning en deelde de eigenaar mee slechts een

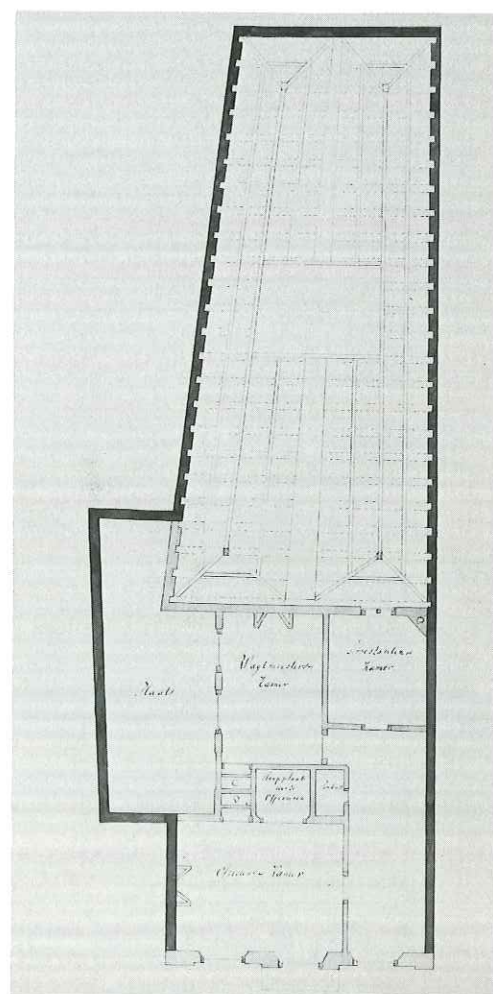
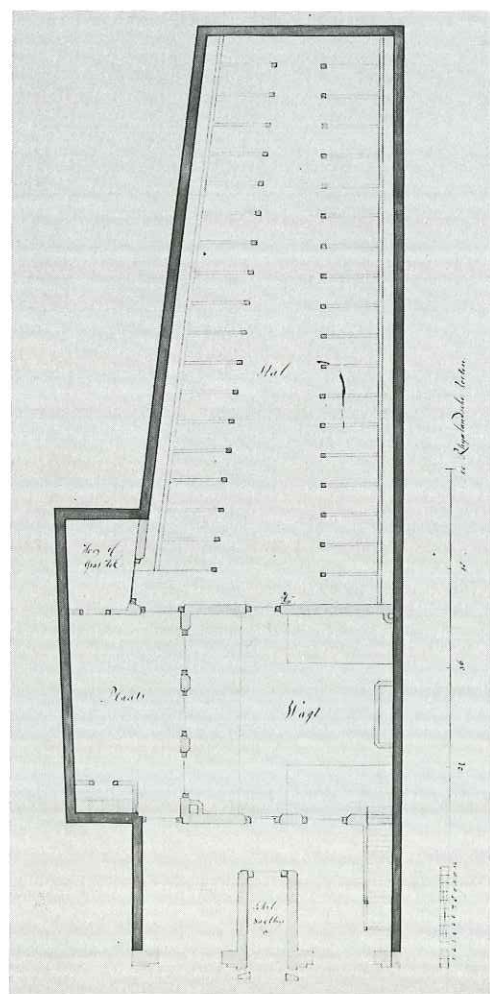
inwendige verbouwing in gunstige overweging te kunnen nemen.

Zowel inzake het kroonberoep als inzake de aanvraag voor de sloopvergunning bewandelde de eigenaar aldoende de geëigende paden, zoals aangegeven in de Monumentenwet. In 1968 ging het mis en vond een illegale verbouwing plaats, in strijd met zowel de Monumenten- als de Woningwet. Bij deze verbouwing ging vooral de oorspronkelijke onderpui (galerij) verloren. Het toenmalige raadslid, de heer P.W. van Baarsel, vroeg het college van Burgemeester en Wethouders of het college bereid was maatregelen te nemen om de gevel weer in de staat te doen brengen van voor de verbouwing. Het college antwoordde de beslissing van de Kroon op het ingestelde beroep te willen afwachten en zag daarna af van enige actie. Ook de Minister van C.R.M. ondernam tegen de illegale verbouwing geen actie.

(een uitgebreide behandeling van de kroonberoepszaak is te vinden in Bouwrecht van mei/juni 1976, nr. 6, blz. 409-420, van de hand van R. Crinckle Roy).

13. Begane grond, verdieping en voorgevel; tekeningen uit de 2de helft van de 18de eeuw.

3. Buitenhof 19, architectuur-historisch gezien

De Hoofdwacht aan het Buitenhof is het enige bouwwerk met een militaire bestemming, dat in Den Haag uit de 18de eeuw is overgebleven. Vanaf de tweede helft van de 17de tot het begin van de 20ste eeuw heeft het dienst gedaan als wachtpost, eerst ten behoeve van de ruitserij en later als onderkomen voor de wacht bij de koninklijke paleizen. In vroeger tijd sprak men dan ook van de 'Ruitserij' of 'Corps de Garde', in het dagelijks spraakgebruik verbastert tot 'kortegaard'. Het jaar waarin de Hoofdwacht zijn huidige uiterlijk kreeg, is niet bekend, evenmin weten wij welke architect het ontwerp maakte. Een nader onderzoek van de archieven van de Controleur bij het Ministerie van Oorlog, bewaard in het Algemeen Rijksarchief, zou hierover wellicht opheldering kunnen geven. Een vergelijking met andere gebouwen met een militaire functie uit deze periode, de stilistische behandeling van de gevel en de prenten in het Haags Gemeentearchief maken een datering in de jaren zeventig of tachtig van de 18de eeuw aannemelijk.

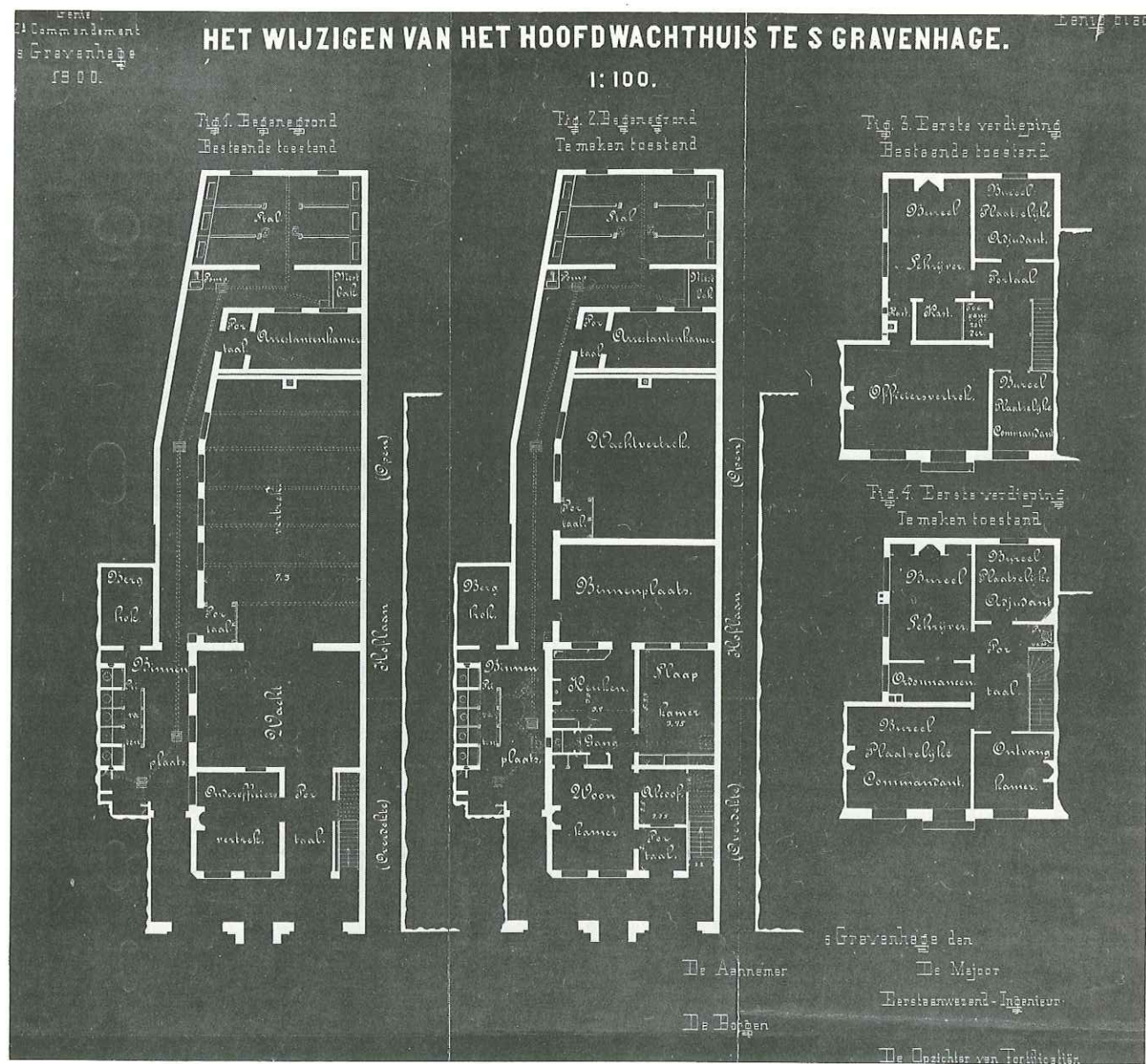
De bakstenen voorgevel (zie afb. 13) waarvan het metselwerk waarschijnlijk bij de verbouwing van 1879 voor een deel is vernieuwd, heeft op de begane grond drie bogen waardoor de benedenruimte van het voorgebouw vroeger in open verbinding stond met het Buitenhof. Twee bredere, zogenaamde segmentbogen flankeren een smalle middendoorgang met een rondboog. De brede bogen rusten op geprofileerde hardstenen aanzetstukken. De gevel wordt verlevendigd door een vooruitspringend middendeel (middenrisaliet) en pilasterachtige verdikkingen op de hoeken, die lisenen genoemd worden. Boven de bogen van het gelijkvloerse deel loopt een geprofileerde hardstenen waterlijst. Evenals de houten kroonlijst die de gevel aan de bovenzijde afsluit, is deze lijst gekornist, dat wil zeggen dat hij met de risaliet en de lisenen mee naar voren springt. De vensters van de verdieping hebben hardstenen vensterbanken met een profiel en de raamkozijnen zijn aan de bovenzijde getoogd met een spiegelboog. Zij hebben bovendien gebogen en geprofileerde kroonlijstjes, wat een erg sierlijke indruk maakt. Datzelfde flauw gebogen beloop zien we bij het gedeelte van de grote kroonlijst boven de middenpartij. Het middelste venster heeft in de omlijsting een versiering met panelen. Hiervoor bevindt zich een klein, hardstenen balkon dat gedragen wordt door drie beeldhouwde consoles en een smeedijzeren sierhek heeft. Het beneden-deel van dit middelste venster vertoont panelen en maakt aan de binnenzijde deel uit van de lambrizering in de bovenkamer. Het kan openklappen, waarna men, na het schuifraam omhoog geschoven te hebben, het balkon kan betreden. In de 19de eeuw hadden de drie ramen een verdeling met roeden in vijftien ruitjes gekregen. Bij de restauratie is de oorspronkelijke toestand hersteld en zijn weer schuiframen met een veertigruitsroedenverdeling aangebracht.

In de 18de-eeuwse situatie (zie afb. 13) bevond zich achter het open benedengedeelte van de toen gebouwde Hoofdwacht het wachtlokaal, waartoe een gedeelte van de langgerekte, 17de-eeuwse stalvleugel verbouwd was. Hierachter was deze stal met aan weerszijden achttien

boxen nog in tact. Dit is te zien op een van de ontwerptekeningen voor de verbouwing in de jaren zeventig of tachtig van de 18de eeuw, waarvan de originelen zich in het Algemeen Rijksarchief bevinden. Het Haags Gemeentearchief heeft copieën van deze tekeningen: een gevelontwerp met horizontale doorsnede, een plattegrond van de begane grond en een plattegrond van de verdieping. Op de achterzijde van het originele exemplaar van de geveltekening staat vermeld: 'No. 116. Nieuwe Ruitserij'. Op de verdieping van de 18de-eeuwse Hoofdwacht, waar bij de verbouwing van 1879 het bureau van de wachtcommandant gevestigd werd, is, behalve de balkenzoldering uit de 18de eeuw en de openklappende lambrizering onder het middelste venster, het restant van een schildering opmerkelijk, die vermoedelijk werd aangebracht bij de laatstgenoemde verbouwing. De schildering (afb. 14) bevindt zich aan weerszijden van de later vernieuwde schouw en tegen een gedeelte van de achterwand. Voorgesteld zijn militaire attributen: schilden, borstkurassen en wapens. De artistieke kwaliteit is niet bijzonder hoog; bij de restauratie is de schildering gefotografeerd en onder een nieuwe pleisterlaag verdwenen. De kapconstructie van de 18de-eeuwse Hoofdwacht is nog aanwezig. Het schilddak aan de voorzijde, met de nok evenwijdig aan het Buitenhof, heeft drie grenenhouten spantjucken. Aan de achterzijde sluiten hierop aan twee evenwijdig lopende schilddaken, elk met vijf jucken.

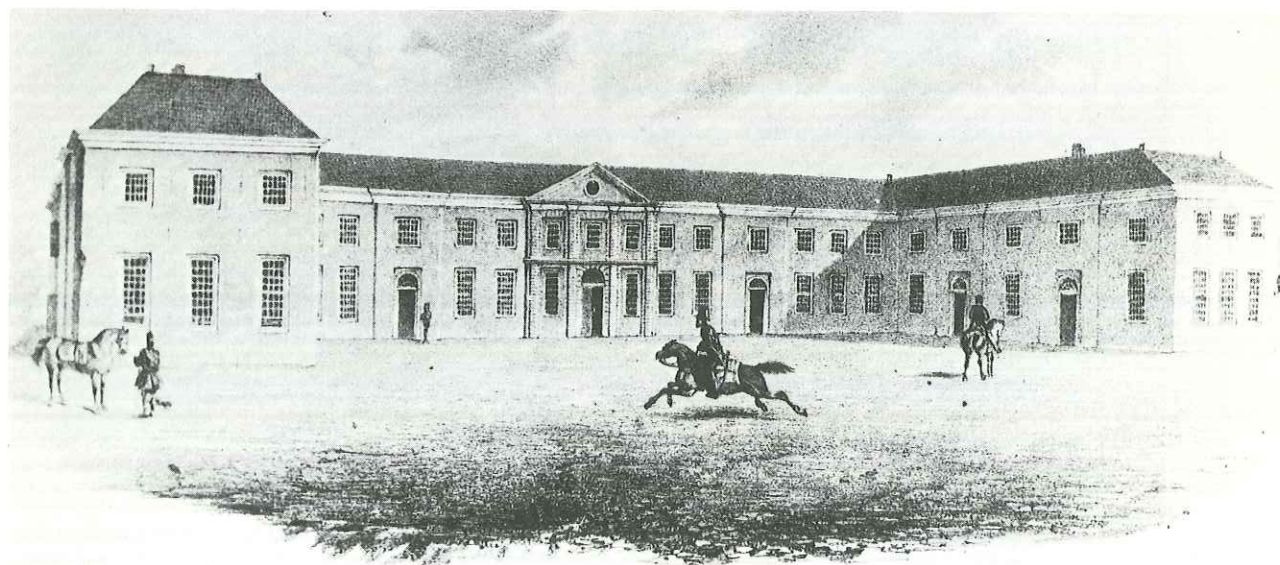
14. Muurschildering, aangetroffen op de verdieping, tijdens de restauratie in 1985.

15. Begane grond en verdieping voor en na de verbouwing van 1879.

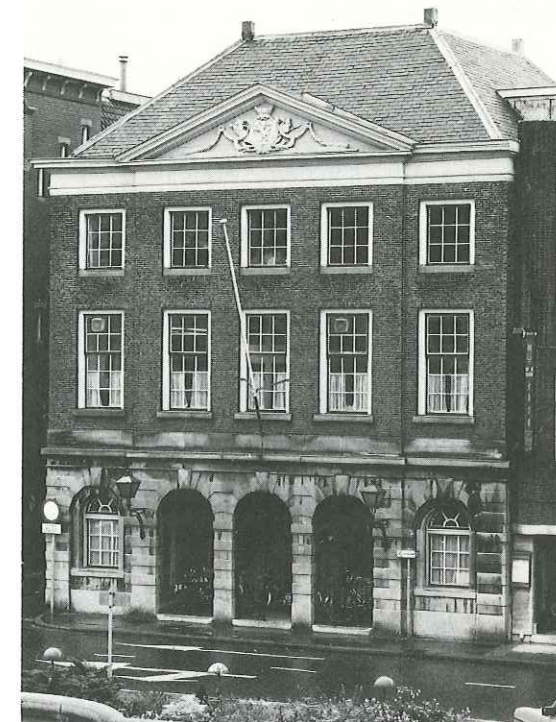
16. De Frederikskazerne te 's-Gravenhage, voor de verbouwing en verhoging van 1865. Litho uit 1844.

Bij de grote verbouwing van 1879 ondergingen de 17de-eeuwse stallen achter de Hoofdwacht grotendeels een metamorfose tot wachtlokaal. (zie afb. 15). Alleen aan de achterzijde bleef een gedeelte van de stal bewaard. Het is tot op de huidige dag aanwezig, zij het in deplorabele toestand. Het dubbele schilddak boven dit fragment kreeg in 1879 twee eenvoudige puntgevels aan de Buitenhofzijde als afsluiting, versierd met hardstenen hoekblokken. Van de vier grenenhouten moerbalken waarvan er een tot strijkbint tegen de nieuwe gevel werd, zijn er thans twee door verrotting ingestort. De ijzeren ruiven liggen nog op de vloer verspreid.

In de 18de eeuw is in Den Haag weinig militaire architectuur gebouwd. Een ander, veel groter voorbeeld was de in 1969 gesloopte Frederikskazerne aan de gelijknamige straat, gebouwd in 1770-1771 als 'stallingen, manege en smeedrij voor het Escadron Gardes du Corps van Zijne Hoogheid'¹. De stadhouderlijke architect Pieter de Swart maakte het ontwerp voor het voorfront. In 1827 ging het complex als kazerne dienen. Later in de 19de eeuw werd het met een verdieping verhoogd en ontstonden ook uitbreidingen langs de Frederikstraat. Niet alleen in afmetingen, maar ook qua opzet en vormgeving was de Frederikskazerne (afb. 16) monumentaler dan de Hoofdwacht. Het is dan ook niet waarschijnlijk dat dit bescheiden wachthuis aan het Buitenhof ook door De Swart ontworpen is op het eind van zijn leven (hij overleed in 1772). Wel zou men kunnen denken aan een bouwmeester van het tweede plan zoals Philip Willem Schonck, eveneens architect van de stadhouder. Op 8 mei 1769 werd hij benoemd tot 'opzichter over Syne Hoogh. huysen, tuynen en goederen in en om Den Hage'². In de jaren zestig en zeventig bouwde hij het Bredase stadhuis, de gevel van het stadhuis en het arsenaal in Geertruidenberg, de kerktoeren van Etten en in Laren bij Lochem het Huis Verwolde. Van zijn hand is ook het in 1793 gebouwde arsenaal in Willemstad. Ook Johan van Westenhout, die in de tachtiger jaren in Den Haag werkzaam was, zou de Hoofdwacht gebouwd kunnen hebben. Hij was in die tijd opzichter bij Friedrich Ludwig Gunkel, de bouwmeester van de Lodewijk XVI vleugel die stadhouder Willem V aan het Binnenhof liet bouwen en waarin nu de Tweede Kamer vergadert.³ In Brielle bouwde Van Westenhout een nieuwe gevel voor het stadhuis (1792) en de Burgerwacht daarnaast.

De genoemde bouwwerken hebben stuk voor stuk meer allure dan de bescheiden Haagse Hoofdwacht. Hun gevels zijn vaak geheel of gedeeltelijk bekleed met natuursteen en vertonen beeldhouwwerk in Lodewijk XVI stijl. De gevel van de Hoofdwacht aan het Buitenhof is met zijn monumentale soberheid wel kenmerkend vooral voor de militaire architectuur uit die periode. Het sierlijke karakter wordt grotendeels bepaald door de flauw gebogen kroonlijst en de eveneens licht getoogde kroonlijsten boven de vensters. Het motief van de als 'spiegelbogen' getoogde raamkozijnen komt trouwens in Den Haag al eerder voor. Daniël Marot gebruikt het bij zijn stadspaleis voor de familie van Wassenaer-Obdam aan de Kneuterdijk (1717) en het Huis Huguetaan aan het Lange Voorhout (1734). Men ziet het ook in de statige

17. De Hoofdwacht te Gorinchem.

gevel van Lange Voorhout 28 uit het tweede kwart van de 18de eeuw. Hier is ook de kroonlijst boven de middenpartij gebogen, maar veel geprononceerder dan bij de Hoofdwacht. Een ander voorbeeld is de voormalige Engelse ambassadeurswoning aan het Westeinde, gebouwd in 1754 voor het Spaanse gezantschap. Uitzonderlijk bij de Hoofdwacht zijn wel de fijn geprofileerde houten kroonlijstjes boven de vensters, die in hun beloop de getoogde kozijnen volgen.

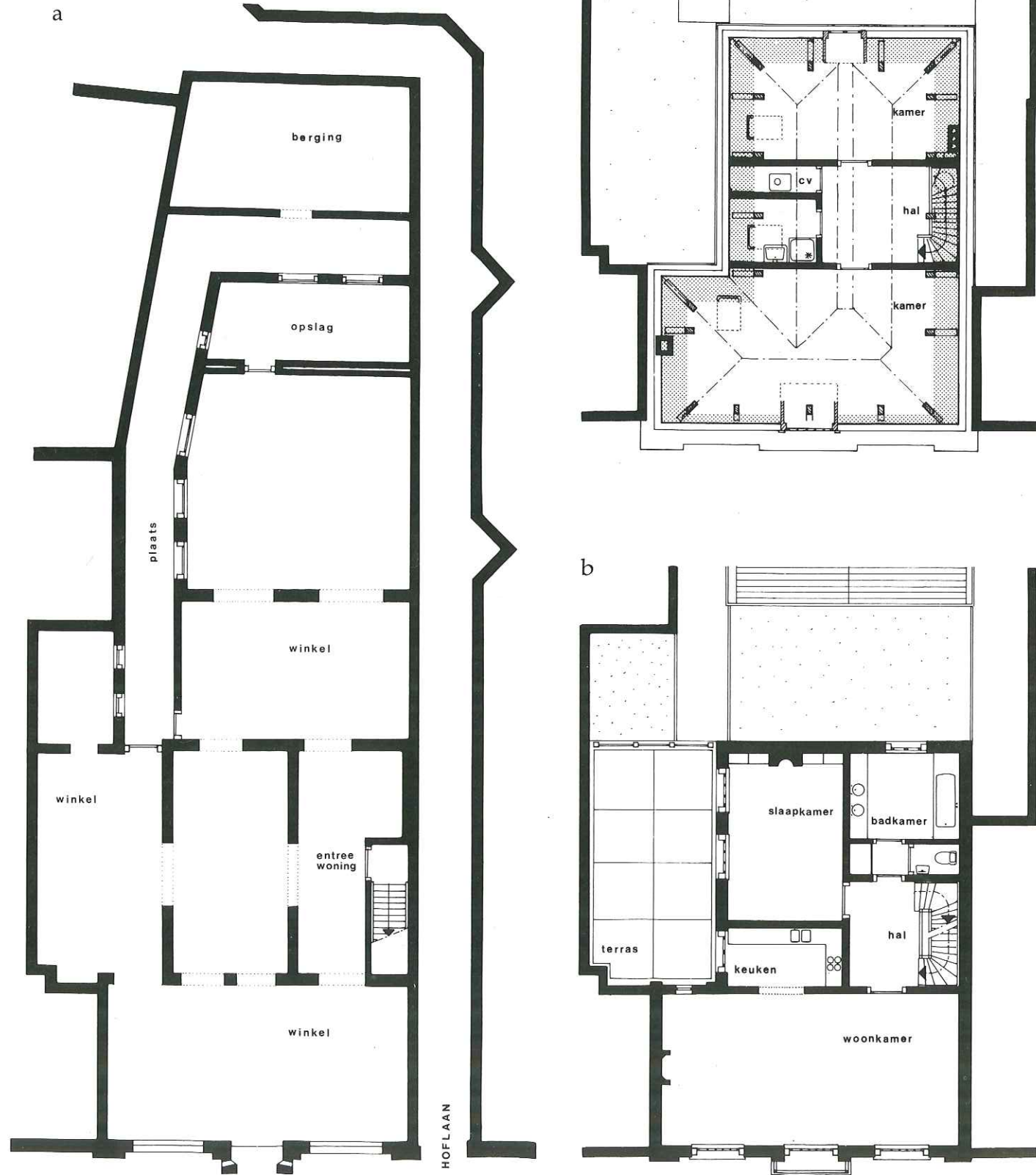
De open galerij met drie bogen is karakteristiek voor het type hoofdrecht uit de tweede helft van de 18de eeuw. In monumentalere vorm dan bij het Haagse voorbeeld komt het onder andere voor bij de hoofdrecht in Gorinchem (1784) (afb. 17) en Brielle (1789), waar de arcaden zijn opgenomen in het met natuursteen bossagewerk (geblokt) versierde benedendeel van de gevels.

De Haagse Hoofdwacht in al zijn bescheidenheid is een belangrijk historisch monument, niet alleen typologisch gezien als voorbeeld van militaire architectuur uit de 18de eeuw, maar ook vanwege de historische relatie met het stadhouderlijke kwartier op het Binnenhof en als herinnering aan het hofleven in de residentie uit een voorbije periode.

Noten:

- 1 W.H. Schukking: 'De Frederikskazerne te 's-Gravenhage' in Jaarboek Die Haghe, 1935, blz. 65-135.
- 2 M.D. Ozinga in Thieme Becker: 'Allgemeines Lexikon der bildender Künstler', deel XXX, 1936, blz. 248.
- 3 M.D. Ozinga: 'Pieter de Swart, architect der stadhouderlijke familie en zijn school' (Gunkel, Van Westenhout, Druck) in Oudheidkundig Jaarboek, jaargang 8, 1939, blz. 99-123.

18. Begane grond (a) en eerste (b) en zolderverdieping (c), na de verbouwing van 1985.

4. Het restauratieplan

In het voorjaar van 1984 verleende de eigenaar van de voormalige Hoodwacht, de heer F. Henczl, de opdracht tot de vervaardiging van een architectonisch en bouwkundig plan voor de restauratie van zijn bezit. De heer en mevrouw Henczl, beiden de betekenis en de kwaliteit van dit monument onderkend, wisten de winkel op de begane grond te handhaven en de verdieping en de kap voor bewoning door hun gezin (van vier personen) geschikt te maken.

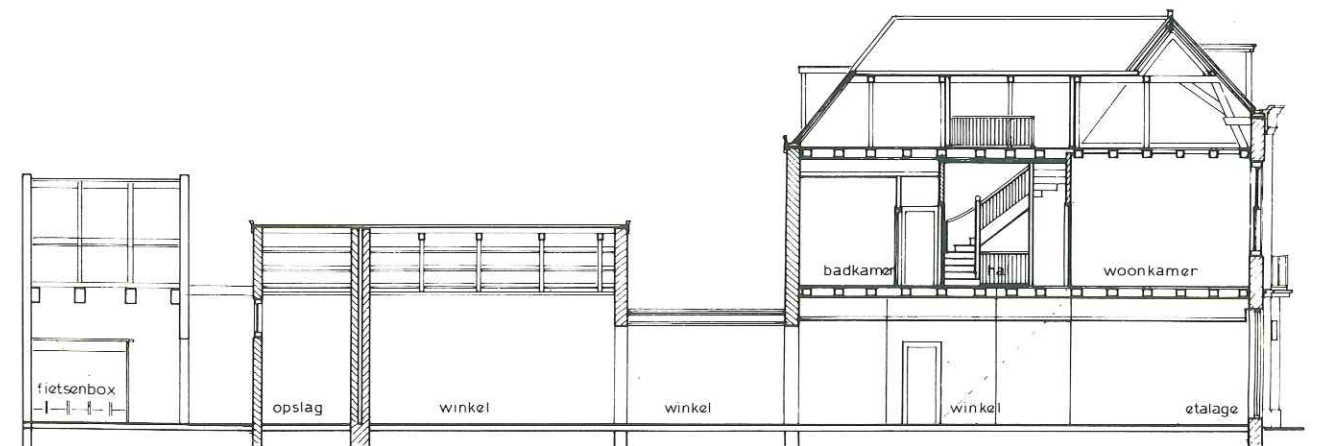
Om met in achtneming van dit 'programma van eisen' tot een verantwoord ontwerp en een restauratieplan te komen is allereerst een analyse van de bouwhistorische ontwikkeling, de waarde van de nog aanwezige bouwkundige structuren, de detaillering en de bouwkundige kwaliteit van het geheel noodzakelijk. Ondanks de aangebrachte, ingrijpende wijzigingen uit de 19de en 20ste eeuw waren de gevelopbouw, de kap, de balklagen en vloeren veel van de detaillering 18de eeuws. Deze gegevens en de uitstraling, die het pand door de plaats en allure aan de beleving en ontwikkeling van het Buitenhof geeft, zijn voor de architect aanleiding geweest de restauratie naar het 18de eeuwse karakter uit te voeren. Daarbij dienen de aanwezige 19de eeuwse onderdelen en de, in bescheiden mate, in te brengen eigentijdse vormen het geheel te ondersteunen. 18de-eeuwse gebouwen bevatten veelal ruimten, die goed van verhouding zijn en een fijne lichtinval hebben. Daardoor was het, ondanks de oorspronkelijke bestemming van het pand, met ruimten voor de wacht, wachtmeester, officieren en arrestanten, mogelijk een zeer bruikbare en fraaie woning op de verdieping en in de kap te realiseren. Op de begane grond bleef uiteraard de winkel met de etalages gehandhaafd. Bij dit alles werden de gevel, de prachtige houten kapconstructie, de houten vloeren en balklagen niet aangetast en werden de 18de- en 19de-eeuwse kozijnen, deuren en lambrizeringen in ere hersteld. De door ouderdom, gebrek aan onderhoud en langdurige lekkages veroorzaakte gebreken werden hersteld. De nodige eigentijdse voorzieningen ten behoeve van de

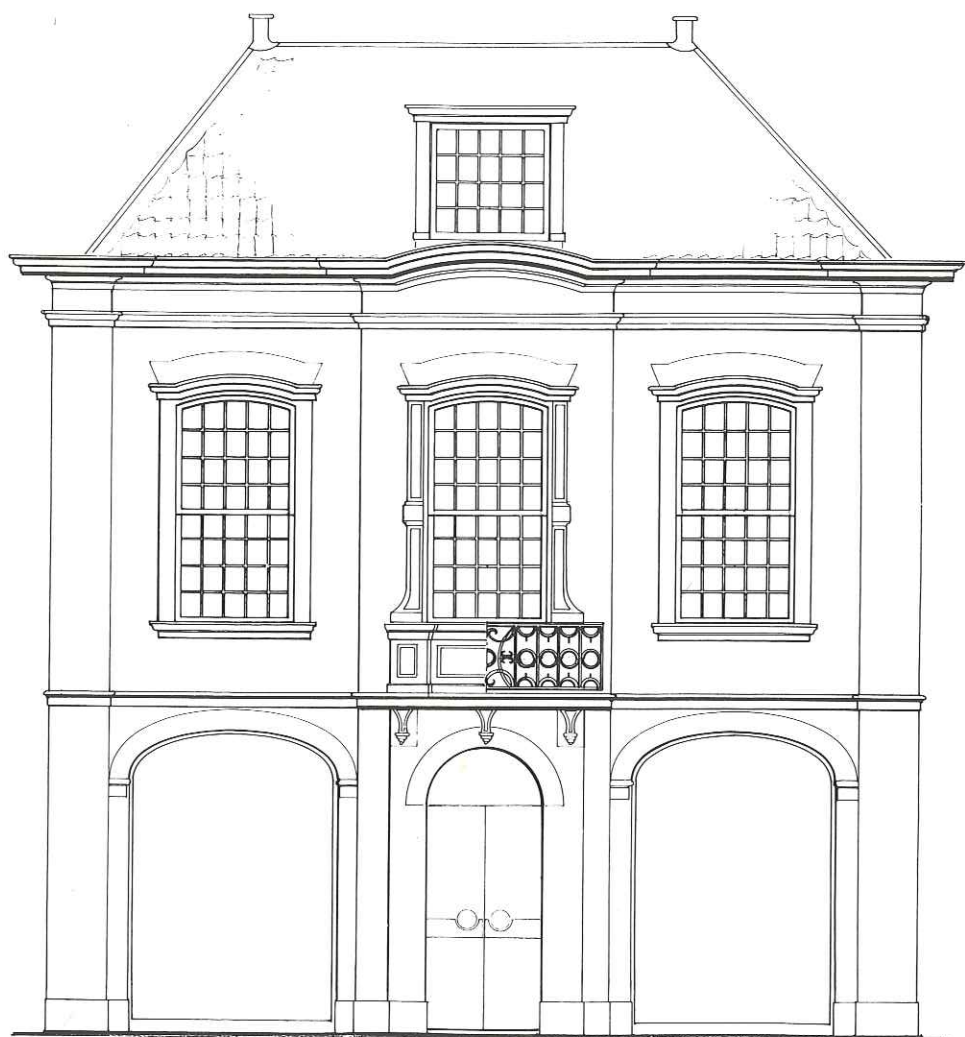
winkel en de woning, bijvoorbeeld warmte-isolatie van kap en buitenmuren, werden aangebracht. De in de loop van de tijd enigszins verminkte gevel vereiste extra aandacht. Door het terugbrengen van de 18de-eeuwse roede-verdeling in de schuiframen van de verdieping, de detaillering van het toegevoegde dakhuis en, vooral, de transparant gehouden invulling van de bogen op de begane grond is de allure van de oorspronkelijke 18de-eeuwse gevel benaderd.

Door een goed samenspel tussen alle betrokkenen, de opdrachtgever, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg en andere gemeentelijke diensten, de aannemer (Schakel en Schrale uit Amsterdam), de onderaannemers en de architect is de restauratie van dit waardevolle object tot een goed einde gebracht.

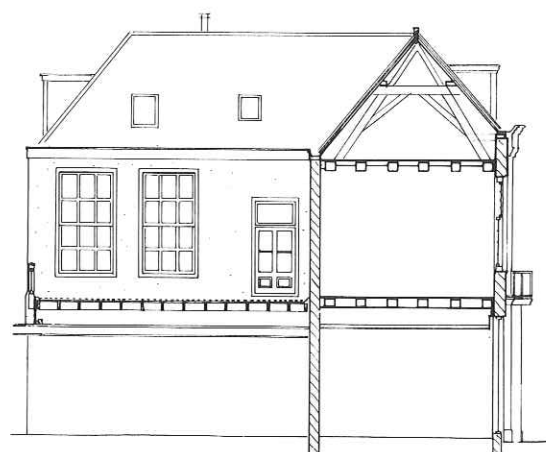

19. Twee doorsneden van het pand, na de verbouwing van 1985.

20. Vooraanzicht (boven) en zijgevel + doorsnede (onder),
na de verbouwing van 1985.

Verantwoording van de foto's en afbeeldingen

1. Verzameling Gemeentearchief, 's-Gravenhage
2. idem
3. idem
4. Detail blad H6, schaal 1:2000, Gemeentelijke Dienst Stadsontwikkeling-Grondzaken, Landmeten en Kartografie.
5. Verzameling Gemeentearchief, 's-Gravenhage
6. idem
7. idem
8. idem
9. CC. v.d. Bosch
10. Verzameling Gemeentearchief, 's-Gravenhage
11. J. Bolder
12. N. van den Boer
13. Verzameling Gemeentearchief, 's-Gravenhage (origineel in het Algemeen Rijksarchief)
14. R. van Muijden
15. Verzameling Gemeentearchief, 's-Gravenhage
16. Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht te 's-Gravenhage (origineel in het Gemeentearchief)
17. Rijksdienst voor de Monumentenzorg
18. G. Lankhorst
19. idem
20. idem